

10. Тиский М. Г. Етапи становлення української національної ідентичності. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Серія: Міжнародні відносини. Луцьк, 2011. № 21. С. 111–114.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-387-6-9>

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИЙ ЧИН МИХАЙЛА НОВАКОВСЬКОГО НА ЗАКАРПАТТІ У 20-Х РОКАХ ХХ СТ.

Ліхтей І. М.

*кандидат історичних наук, доцент
завідувач кафедри Античності, Середньовіччя та
історії України домодерної доби
Ужгородський національний університет
м. Ужгород, Україна*

Після поразки визвольних змагань у Наддніпрянській Україні (що знайшло свій прояв у припиненні існування Української Народної Республіки – УНР), у Східній Галичині та на Буковині (землях, які входили до складу Західно-Української Народної Республіки – ЗУНР, але відійшли до Польщі та Румунії) чимало їх активних учасників знайшли прихисток у Чехословаччині, зокрема й на Закарпатті, яке в міжвоєнний період перебувало в її складі. До таких належав і Михайло Новаковський (1872–1941).

Досить ґрунтовний біографічний матеріал про М. Новаковського до періоду його появи на Закарпатті маємо завдяки монографії І. Чорновола та ґаслу в «Енциклопедії сучасної України» авторства П.З. Гуцала. Відповідно до цих даних, М. Новаковський народився 20 листопада 1872 в селі Торки (нині знаходиться в Підкарпатському воєводстві, в Польщі). Навчався в гімназіях м. Перемишля (нині – в Польщі) та Львова. Відтак став студентом юридичного факультету Львівського університету, який закінчив у 1896 році. Під час університетських студій долучився до діяльності Української радикальної партії (УРП), був особисто знайомий з Іваном Франком. Деякий час М. Новаковський трудився в судових установах у різних містах Галичини, та через членство в УРП був змушений залишити державну службу. Здобувши докторат із права, він 1903 р. відкрив адвокатську контору в м. Богородчани (нині належить до Івано-Франківської області). У 1913–1914 роках був послом Галицького крайового сейму.

У роки Першої світової війни М. Новаковський воював у складі Легіону Українських Січових стрільців. Весною 1917 р. його було призначено командиром сотні, яка проявила героїзм у боях з російськими військами біля с. Конюхи (нині в Тернопільському р-ні Тернопільської області). Під час національно-визвольних змагань д-р М. Новаковський брав вагому участь у розбудові ЗУНР, входив до її законодавчого органу – Української національної ради, був повітовим комісаром у м. Скалат (нині – в Підволочиському районі Тернопільської області). У жовтні 1919 року в складі дипломатичної місії УНР М.Новаковський як репрезентант уряду ЗУНР прибув на переговори з лідерами Польщі до Варшави. Однак невдовзі вийшов зі складу місії, позаяк не погодився з польсько-українською декларацією, укладеною 2 грудня 1919 за наполяганням Симона Петлюри, яка визнавала право Польщі на Східну Галичину [2; 8, с. 163–164].

У першій половині 1920 р. М.Новаковський поселився в Ужгороді, працевлаштувався в Підкарпатському банку й одразу ж поринув у вир суспільного життя Закарпаття. Він, зокрема, взяв активну участь у заснуванні культурно-освітнього товариства «Просвіта». Воно було створене 9 травня 1920 року в Ужгороді завдяки наполегливості о. д-ра Августина Волошина, братів Юлія та Михайла Брацайків, о. д-ра Василя Гаджеги, Степана Клочурака, д-ра Івана Панькевича та інших лідерів національного відродження краю. Головою товариства став адвокат д-р Ю. Брацайко, його заступником – о. А. Волошин, а секретарем – відомий український учений-мовознавець, уродженець Львівщини І.Панькевич. Хоча ядро «Просвіти» складала місцева інтелігенція, великий вплив на форми і методи її діяльності мали емігранти з Галичини.

На установчих зборах «Просвіти» за пропозицією д-ра Михайла Новаковського було ухвалено рішення створити Руський Національний музей та обрати музейну комісію [1, арк. 5]. На початку 20-х років товариство «Просвіта» активно виступало за збереження багатой колекції старожитностей Тиводара Легоцького, (1830–1915) яка знаходилася в Мукачеві і була під загрозою вивезення за межі краю. У цій справі просвітяни апелювали до *губернатора Григорія Жатковича, віце-губернатора Петера Еренфельда та очільника шкільного відділу краю Йозефа Пешека*. Вони передали представникам чехословацької цивільної адміністрації три меморандуми, два з яких підготував особисто М. Новаковський на основі ретельного обстеження умов зберігання збірки Т. Легоцького [3, с.43–60]. Завдяки наполегливій позиції членів «Просвіти» й безпосередньо М. Новаковського зібрані Т. Легоцьким скарби вдалося врятувати, вони послужили основою для створення в Мукачеві відповідного музею.

Про діяльність музейної та бібліотечної комісії «Просвіти» в перші роки її функціонування М. Новаковський розповів у невеликій статті, опублікованій у «Календарі» товариства. Тут він стисло описав і подвижницьку діяльність цієї комісії та Головного відділу «Просвіти» у справі збереження колекції Т. Легоцького. У цьому контексті М. Новаковський згадав також про візити до губернатора, віце-губернатора та керівника шкільного відділу, про три меморіали (меморандуми) на адресу очільників краю, однак, не зацентрував на тому, що саме він був безпосереднім автором принаймні двох із них [4, с. 66].

Слід відзначити, що в перші роки свого перебування на Підкарпатській Русі д-р М. Новаковський як член «Просвіти» займався не лише питанням збереження музейного зібрання Т. Легоцького. Матеріали звіту діяльності музейної та бібліотечної комісії від 7 вересня 1921 р. свідчать, що д-р М. Новаковський провадив також лекторську роботу в краї. Він, зокрема, прочитав лекції про музейництво та його завдання на Підкарпатській Русі 1) греко-католицьким студенам-богословам, 2) членам товариства «Руський клуб», 3) на вчительських курсах у Мукачеві [5, арк. 10].

Улітку 1921 р. «Просвіта» вирішила придбати бібліотеку відомого дослідника історії Закарпаття Гядора Стрипського (1875–1946), який проживав у Будапешті. Тож не дивно, що Головний відділ товариства доручив саме М. Новаковському підготувати договір купівлі книгозбірні Г. Стрипського [7, с. 143].

Високу оцінку М. Новаковському дав відомий громадський діяч Закарпаття, активний учасник Карпатської України Вікентій Шандор (1907–2003), якому довелося певний час працювати з ним у банківській установі: «Особливо поважав я д-ра Новаковського. Він умів дуже правильно аналізувати політичні явища і події, що мене сповна захоплювало і я від нього вчився політичної грамоти, політичного розуму» [9, с. 63].

Однак чехословацькі правоохоронні органи досить пильно стежили за діяльністю українських емігрантів загалом та М. Новаковського зокрема. Так, 8 лютого 1928 р. очільник поліції Ужгорода інформував Цивільне управління (на той час керівний орган краю – *Л/Т*) про те, що М. Новаковський одружений, є греко-католиком за віросповіданням і українцем за національністю. Він проживає у власному особняку в районі «Цегольні», в якому організовує таємні українські зібрання. Крім того, правоохоронець акцентує увагу на тому, що М. Новаковський є керівником таємної української організації і провідним членом української «Мафії», а також підтримує активні контакти із закордоном. У його особняку збираються визначні українці, він, мабуть, налагодив таємні зв'язки з радянською Україною та радянською місією

в Празі, налаштований проти чехів і займає антидержавну позицію. З цього донесення також довідуємося, що на основі рішення міністерства внутрішніх справ М.Новаковський отримав чехословацьке громадянство і місцем його прописки є Ужгород [6, арк. 4–5]. Утім зрозуміло, що питання політичної діяльності М. Новаковського на Закарпатті потребує більш докладного вивчення.

Отже, д-р Михайло Новаковський як заступник голови музейної та бібліотечної комісії товариства «Просвіта» активно долучився до збереження унікальних артефактів з історії Закарпаття, продемонструвавши свою компетентність як фаховий юрист. Підготовлені ним меморандуми щодо збереження колекції старожитностей, зібраних Т. Легоцьким, є важливим суспільно-історичним джерелом, яке проливає світло на стан справ у музейній сфері Закарпаття перших десятиліть ХХ ст. Попри поразку визвольних змагань і вимушену еміграцію, М. Новаковський вірив, що українці рано чи пізно збудують свою самостійну державу, складовою частиною якої стане й Закарпаття. Через це для нього, мабуть, було важливо докласти максимум зусиль для активної культурно-просвітницької праці на теренах краю.

Література:

1. Брошура М.Творидла «Історія основанийня товариства «Просвіта» Підкарпатської Русі в Ужгороді», вірш мешканця с. Рахова про місцевого багача і його проугорський напрямок ; лист і вірш учителя с. Кивяжд. *Державний архів Закарпатської області*. Ф. 72. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 1–22.
2. Гуцал П. З. Новаковський Михайло Антонович. *Енциклопедія Сучасної України* : енциклопедія [електронна версія] / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. Т. 23. URL: <https://esu.com.ua/article-72234> (дата перегляду: 7.04.2024).
3. Ліхтей І. Роль товариства «Просвіта» в збереженні колекції старожитностей Тиводара Легоцького на Підкарпатській Русі на початку 20-х років ХХ ст. *Історичний часопис з богемістики і словакістики*. Вип. 9 / відп. ред. І. Ліхтей. Ужгород : РІК-У, 2023. С. 43–60.
4. Новаковський М. Національний музей и бібліотека Подкарпатської Русі. *Великий ілюстрований народний календарь товариства «Просвіта» на звичайний рік 1923*. Ужгород, 1922. Рбчник І. С. 65–67.
5. Переписка з міністерством шкільництва та освіти Чехословаччини і культосвітнім товариством «Просвіта» про відпущення коштів на придбання експонатів для музею. *Державний архів Закарпатської області*. Ф. 28. Оп. 5. Спр. 115. Арк. 1–66.

6. Справа про виселення Бадана Александра з території Чехословаччини. *Державний архів Закарпатської області*. Ф. 2. Оп. 5. Спр. 22. Арк. 1–25.

7. IV засідання дня 13 юлія 1921. год. 5 по пол. в салѣ «Руського Клубу». *Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді*. Ужгород, 2003. Річник V–VII (XIX–XXI). С. 142–144.

8. Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів : Тріада плюс, 2010. 224 с.

9. Шандор В. Спомини: Карпатська Україна 1938–1939. Ужгород : МПП Гражда, 1995. Т. 1. 388 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-387-6-10>

THE ROLE OF THE OUN AND UPA PRESS PUBLICATIONS IN THE FORMATION OF UKRAINIAN STATEHOOD AND NATIONAL SELF-AWARENESS

Markivska L. L.

*PhD in History, Associate Professor,
Volyn Military Lyceum in the name of the Heroes of the Heavenly Hundred
Lutsk, Ukraine*

Melnychuk O. V.

*PhD in History, Teacher,
Volyn Military Lyceum in the name of the Heroes of the Heavenly Hundred
Lutsk, Ukraine*

On August 24, 1991, Ukraine became an independent state. For more than 30 years of Ukrainian national state-building, unfortunately, no clear state position was formed in the field of ideological propaganda, especially through mass media. The political elites of independent Ukraine very often took the path of such a maneuvering (rather "calm") position on this issue. Today, we are reaping the fruits of such an inert national policy of our government on the fields of the modern muscovite-Ukrainian war.

Among the means of spreading revolutionary ideas in the first place is an underground publication. Senior leaders of the OUN and UPA knew that powerful machine of soviet propaganda is a major component of the stalinist policy.

In terms of statelessness in an unequal struggle with the largest totalitarian regime of XXth century the Ukrainian liberation movement